

ἄχθος, ὀχθέω, ἐχθρός

DE

AL. GRAUR

Cele trei cuvinte citate în titlu (primul și ultimul cu familii relativ bogate) sînt destul de asemănătoare între ele ca formă (diferențele de vocalism nu ne vor surprinde), iar înțelesul lor este destul de apropiat. De aceea, în diverse etape ale istoriei lingvisticii, ele au fost tratate împreună, primul cu al doilea sau al doilea cu al treilea.

ἄχθος, înseamnă „povară” (de exemplu în *Il.*, XII, 452), dar și „supărare”, nu numai în expresii ca λύπης ἄχος (Sofocle, *Electra*, 120), ci și singur, de exemplu în ἄχος φέρειν (Xenofon, *Epist.*, I, 4) „a aduce supărare”. Verbul derivat ἄχθουμαι prezintă exemple mai clare: ἦχθετο κῆρ „era apăsător în ce privește inima” (*Il.*, XI, 274), adică „se necăjea în inima lui”, ἦχθετο Τρωσὶν δαμναμένους „îl necăjea că erau învinși de troieni” (*Il.*, XIII, 352).

A. Walde, *KZ*, XXXIV (1895), p. 485, pretinzînd că ἄχος nu înseamnă decît „povară” în sens concret și constatînd că ἄχος are numai înțelesul de „supărare”, „durere”, deci e folosit totdeauna cu valoare abstractă, separă cele două cuvinte. Brugmann, *IF*, XXXII (1913), p. 66, n., nu crede că după ἄχουμαι, ἄχνουμαι s-a creat un ἄχθουμαι „sînt durere” și presupune mai curînd că ἄχθουμαι „sînt împovărat”, în sens figurat, a fost influențat de ἄχομαι. Pe aceeași linie merge și Walde-Pokorny, I, p. 40, n. 2. Totuși, diferența de sens (care, după cum am arătat, nu e tocmai reală) nu a fost considerată suficientă pentru a justifica separarea celor două cuvinte, și ele rămîn grupate împreună la Boisacq și la Frisk, deși acesta din urmă observă că deosebirea de înțeles nu poate fi trecută cu vederea (pentru că el nu vede clar legătura între ἄχος și ἄχθουμαι). ὀχθέω e mult mai slab atestat decît ἄχθουμαι: la Homer apare de cîteva ori participiul aorist ὀχθήσας într-un text stereotip (τὸν δὲ μὲγ' ὀχθήσας προσέφη..., *Il.*, I, 517; IV, 30; XVII, 18; *Od.*, IV, 30; XXIII, 182) și exact aceeași formulă revine la Hesiod (*Theog.*, 558). Alt text stereotip este ὀχθήσας δ' ἄρα εἶπε πρὸς ὃν μεγάλητορα θυμόν (*Il.*, XI,

403; Magnien, ad loc., notează că acest vers apare de 11 ori). În afară de aceasta, găsim, mai rar, ὄχθησαν (*Il.*, I, 570 și XV, 101) și o dată ὄχθησει, la Quintus din Smirna (III, 451). La acesta din urmă, verbul e tradus cu „a suporta cu greutate”, iar în celelalte pasaje, cu „a fi supărat”, deci la fel cu ἄχθομαι. De observat că nu există un verb, ὄχομαι, paralel cu ἄχομαι, iar substantivele ὄχος și ὄχθος diferă de verb ca înțeles: primul înseamnă „car”, iar al doilea „ripă”.

În sfârșit, ἔχθος, ἔχθρα etc. sînt cuvinte bine atestate și cu înțelesul precis stabilit: „dușman”, „dușmănie”.

În ce privește etimologia, Walde, în articolul citat, propune să vedem în ἔχθος gradul redus al lui μόχθος „obosit”. Walde-Pokorny, după Prellwitz², p. 69 (care și el însuși privește ipoteza cu rezervă), pornește de la ἄγειν „a transporta”; cu toate că s-ar putea cita analogia fr. *s'emporter* „a se enfuria”, această explicație n-a convins. Frisk o citează cu îndoială, trimițînd și la ὀχθέω (fascicula care conține acest cuvînt n-a apărut încă sau cel puțin nu mi-a parvenit pînă la data cînd scriu rîndurile de față). Cît privește pe ἄχος, acesta a fost pus în legătură cu got. *agis* „teamă” și explicația a fost socotită acceptabilă de Frisk, deși între „furie” și „teamă” diferența este, evident, mai mare decît între „povară” și „supărare”.

S-a încercat mai demult legarea lui ὀχθέω de ὄχος „car”, cf. lat. *uehemens* alături de *ueho*, dar nici măcar alăturarea între ele a celor două cuvinte latine nu e privită fără rezerve (vezi Ernout-Meillet; chiar Walde, în articolul citat, o respinge). Boisacq trimite la ἔχθος „ură”, cu (un semn de întrebare, justificat de diferența de înțeles. Deși formal cele două cuvinte se pot grupa împreună, Frisk nici nu inserează ipoteza sub ἔχθος. Walde, în articolul citat, leagă pe ἔχθρός de familia lat. *exterus*; în mod curios, el nu se referă la această ipoteză în dicționarul său latin; ea reapare, cu îndoială, la Walde-Hofmann, s.u. *ex*, și cu fermitate la Walde-Pokorny, I, 116; și Frisk înclină spre ea. Ultima ipoteză este aceea a lui B. Čop, *KZ*, LXXIV (1956), p. 225, care crede că arm. *ox* „dușmănie” n-ar veni din interjecția similară, pentru că aceasta în armeană are forma *oh*, ci dintr-o rădăcină *eq-*, la care ne trimite și gr. ἔχθρός; acesta n-ar avea deci nimic de-a face cu familia lat. *ex*.

În *Etimologii românești*, București, 1963, p. 53, am arătat, în treacăt, că ὀχθέω poate fi înțeles ca „a ofta”. De fapt, așa l-am înțeles cînd l-am citit prima oară pe Homer și n-am socotit nici măcar necesar să caut cuvîntul în dicționar; așa l-a înțeles Murnu în traducerea *Iliadei*, și observ acum că și Magnien, la *Il.*, I, 517, pune în notă pentru μέγ' ὄχθησας traducerea „ayant poussé un grand soupir” (vezi și Pierron, la *Od.* XXXIII, 182: „chagriné, triste”). În toate pasajele unde apare, verbul se traduce nesilit cu „a ofta”, și chiar mai bine decît cu „a se supăra”: *Il.*, XI, 403, Ulise nu e furios, ci mîhnit de faptul că grecii l-au lăsat singur în luptă; *Il.*, I, 517, Zeus nu e furios, ci mîhnit, gîndindu-se la efectele promisiunii pe care o face; la fel *Il.*, I, 570 și XV, 101, zeii nu „erau furioși în palatul lui Zeus”, ci umblau prin palat oftînd, și nu e o întîmplare că mai toate cuvîntările introduse prin formula citată conțin o interjecție de tipul „of” sau „vai”. La Hesiod situația e aceeași, iar

la Quintus, textul este Πηλεὺς/ὀχθήσει μέγα πένθος ἀτερπέϊ γῆραϊ κύρσας: după cît înțeleg, traducerea a admis că ὀχθέω este aici tranzitiv, iar μέγα πένθος e complementul lui direct, idee cu totul bizară, iar κύρσας, verb tranzitiv, ar rămîne fără complement direct.

N-am pomenit pînă aici de προσοχίζω, care înseamnă „a simți dezgust”, „a se scribi”; în primul rînd e un derivat tardiv (apare în traducerile Vechiului Testament), în al doilea rînd înțelesul nu este totuși „a se înfuria”.

Socotesc că în ὀχθέω avem de-a face cu o rădăcină onomatopeică, ὀχ-, similară cu cea pe care o cunoaștem din romină și din alte limbi moderne. Această explicație poate lumina și originea cuvintelor care încep cu ἄχ-, care ar putea reprezenta o rădăcină ἄχ(θ)-, de origine onomatopeică, paralelă cu ὀχ-. Pentru mine, diferența de înțeles între ἄχος și ἄχθος nu constituie o dificultate, și nici nu cred că trebuie neapărat să pornim de la înțelesul abstract pentru a ajunge la cel concret (deși aceasta n-ar constitui o greutate de netrecut): legătura cu onomatopeea fiind constantă în mintea vorbitorilor, ei se pot întoarce oricînd la un înțeles mai apropiat de cel primitiv. Pentru posibilitatea unui „élargissement” în -θ-, s-a comparat demult perechea: μῆγος: μόχθος. Varianta ἄγνυμι s-ar putea explica prin tema ἄχ- (deși αχθν- ar fi trebuit să dea tot ἄχν-).

Dacă admitem că au existat în antichitate onomatopeele ἄχ-, ὀχ-, ele pot fi puse în legătură cu unele existente astăzi în grecește și în alte limbi. În neogreacă se folosesc ἄχ, ὀχ, ὦχ, de unde derivate ca ἄχθος, ἄχτι. Am putea crede că ele sînt păstrate din antichitate, chiar dacă nu le avem atestate la toate epocile: asemenea cuvinte nu sînt totdeauna admise în scris, ceea ce nu le împiedică să se păstreze în vorbire. Dar e tot atît de posibil ca ele să fi dispărut și să fi reapărut, în mod independent, în epoca modernă: baza lor fiziologică este permanentă și ele se pot crea oricînd. În lucrarea mea citată am discutat interjecțiile *oh*, *of*, *ah* și verbele de tipul *ofta*, substantivele de tipul *aht*, care se găsesc în rominește și în alte limbi actuale.

Asupra lui ἔχθος nu am nimic de spus decît că mi se pare plauzibilă legarea lui de familia lat. *ex*: n-am avea decît să ne gîndim la raportul dintre sensurile lui *hostis* în latinește („străin” și „dușman”).

ἄχθος, ὀχθέω, ἔχθρος

RÉSUMÉ

Ces trois mots ont souvent été mis en rapport au point de vue étymologique. ἄχθος veut dire «fardeau» et «chagrin» et rien ne prouve qu'il faille partir de l'un de ces sens pour arriver à l'autre: ils peuvent être expliqués tous les deux à partir d'une onomatopée ὀχ-. ὀχθέω ne veut pas dire «se mettre en colère», mais bien «soupirer», comme l'entendent du reste certains traducteurs, et il faut l'expliquer par une onomatopée ὀχ-. Quant à ἔχθρος, il appartient très probablement à la famille de lat. *ex*.